

Искендерова А.К.

КЫРГЫЗСТАНДАГЫ КАЛКТЫН КАРТАЙУУ ПРОЦЕССИНИН ӨСҮШҮ

Искендерова А.К.

РОСТ ПРОЦЕССА СТАРЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ КЫРГЫЗСТАНА

A.K. Iskenderova

THE GROWTH OF THE AGING POPULATION OF KYRGYZSTAN

УДК: 316.356.2 (575.2) (043.3)

Макалада акыркы жылдардагы экономикалык, социалдык жана саясий өзгөрүүлөр калктын курактык түзүлүшүнө таасир тийгизгендиги жана Кыргызстандагы калктын картайуу процесси каралган.

Негизги сөздөр: *картайуу процесси, демографиялык өзгөрүү, тенденция, глобалдык көйгөй, миграция.*

В статье рассматривается влияние экономических, социальных и политических изменений на возрастное становление населения и развитие процесс старения населения в Кыргызстане.

Ключевые слова: *процесс старения, демографическое изменение, тенденция, глобальная проблема, миграция.*

The article it is considered influence of economic, social and political changes on the age restoration of the population and also development process aging Kyrgyzstan.

Key words: *the process of aging, demographic change, trend, global problem, migration.*

Бүгүнкү күндөгү илим менен техниканын жетишкендиктерине, дүркүрөгөн өнүгүүлөргө, социалдык жана экономикалык терең кайра жаралууга байланышкан XX-XXI кылымдардагы коомдо жана табиятта болуп жаткан чоң-чоң өнүгүүлөр, өзгөрүүлөр демографиялык терең өзгөрүштөрдү жаратты. Коомдо болуп жаткан мындай процесстер адамдардын орточо өмүрүнүн узарышына жана төрөлүүнүн кескин түрдө төмөндөшүнө алып келүү менен бирге «калктын картайуу процессин» жаратып, коомдогу улуу муундардын же пенсия курагындагылардын салыштырма салмагынын жогорулашына алып келди.

«Калктын картайуу» процессинин жогорулашына коомдук өнүгүүлөр, коомдогу экономикалык жана социалдык өзгөрүүлөр эң негизги себептердин бири болуп калды. Демографиялык, социалдык жана экономикалык өзгөрүүлөр экинчи дүйнөлүк согушка байланыштуу кароого болот. Себеби, экинчи дүйнөлүк согуштан кийин бир нече өлкөлөрдө карылардын абсолюттук саны жогорулап, «калктын картайышына» алып келген эле. Мисалга ала турган болсок, мындай көрүнүштөр биринчи Франция жана Финляндия өлкөлөрүндө белгилүү болсо, XX-кылымдын экинчи жарымында демографиялык революция Европанын бардык өлкөлөрүн жана бир нече континенттерин да кучагына алган. Ал эми 1970-жылдары СССР демографиялык карылыкты башынан кечирсе, 1980-жылдары Аргентина,

Австралия, Япония, Жаңы Зеландия сыяктуу көптөгөн ири өлкөлөргө да жеткен.

Калктын картайуу процессине демографиялык, социологиялык гана анализ жүргүзүү жетишсиз. Ошондуктан экономикалык жана философиялык аспектиде да анализ жүргүзүү бүгүнкү күндүн негизги милдеттери.

Эгемендүүлүк статусуна ээ болгондон баштап, Кыргызстанда демографиялык проблемалар пайда боло баштагандыгы жөнүндө К.Исаев: “1997-жылы 1000 адамга эсептегенде 1996-жылга салыштырганда 2 балага кем төрөлгөн. Тактап айтканда, 1996-жылы республиканын калкы 16 адамга көбөйсө, 1997-жылы 14 адамга гана көбөйгөн”¹ деп, бул маселе азыркы кыргыз үй-бүлөсүнө жана үй-бүлө мүчөлөрүнө олуттуу таасирин тийгизип жаткандыгын белгилеген.

Демографияда калктын картайуу процесси башка кубулуштарга караганда жаңы кубулуш. Бул жөнүндө 1956-жылы француз демографы А.Сови “азыркы бардык белгилүү кубулуштардын ичинде калктын картайуусу иликтөөлөр үчүн эң ыңгайлуу жана чыныгы чексиз кубулуш” деп белгилеген.

Калктын демографиялык картайышы деген эмне? Бул калктын жалпы санында кары-картандардын санынын көбөйүшү. Калктын картайышы калктын кайра жаралуусунун, төрөлүүнүн, өлүүнүн мүнөзүндөгү узакка созулган демографиялык өзгөрүүлөрдүн натыйжасы, алардын катнашы жана миграциянын күч алышы.

XIX кылымдын аягы XX кылымдын башында чет өлкөлүк окумуштуулар калктын ден-соолугун чыңдоо, сактоо, орто жана жогорку курактагы топтордун өлүүлөрүн азайтуу демилгесин көтөрүү менен биология, медицина тармагында чоң-чоң илимий жетишкендиктерге жетишкен.

Бул илимий жетишкендиктердин натыйжалары экинчи дүйнөлүк согуштан кийин кээ бир өнүккөн өлкөлөрдө даана көрүнө баштаган. Мисалга алсак, орточо жаштын узактыгы Великобританияда жана СШАда 76-жаш, Францияда 77, Японияда 80 жашка жеткен.

Калктын картайуу процесси экономикалык жактан өнүккөн Европа өлкөлөрдө, Түндүк Америкада, Австралияда жана Япония өлкөлөрүндө өзгөчө сезиле баштаган. Японияда башка мамлекеттерге караганда карыларга мамлекет тарабынан да, үй-бүлө

¹ Исаев К. Кыргызстан кылымдар тогошкондо китебинде. / Мамлекет үйдөн башталат/. Б.2002.186-б.

тарабынан да өзгөчө көңүл бурулат. Мамлекет эң биринчи калктын ден соолугуна басым жасагандыктан, Японияда 74 жаштагылар өздөрүн дени сак сезишип узакка жашашат.

Негизинен “калктын картайуу процесси” индустриалдык жактан өнүккөн өлкөлөрдө 30 жыл мурда эле башталган.

Чындыгында эле илим менен техниканын, биология менен медицинадагы, атомдук энергетика менен космонавтикадагы дүркүрөгөн өнүгүүлөргө жана социалдык-экономикалык терең кайра жаралууларга байланышкан XX-XXI кылымдардагы коомдогу жана табияттагы чоң-чоң өзгөрүүлөр демографиялык терең төңкөрүштү жаратты.

Окумуштуулардын айтымында калктын картайуу процесси XX кылымда эле башталган жана бул тенденция XXI кылымда да сакталат. Акыркы жылдары өзгөчө өнүккөн өлкөлөрдө жыл санап балдар менен жаштардын саны азайып, кары-картаңдардын саны тездик менен көбөйүүдө.

Бириккен Улуттар Уюмунун маалыматына таянсак 1950-жылы дүйнө жүзүндө кары-картаңдардын (60 жаш жана андан улуулар) саны болгону 200 млн. гана болгон. 1975-жылы алардын саны 550 млн. өскөн. Божомолдор боюнча 2025-жылы 1млрд. 100 млн. жетет. Эгерде 1950-жылдан 2025-жылгы чейин кары-картаңдардын саны 5 эседен ашыгыраак өссө, жалпы калктын саны болгону 3 эсеге өскөн. 2050-жылы кары-картаңдардын саны 2 млрд ашып калктын жалпы санынын 22% түзүп өнүккөн өлкөлөрдө ар бир эмгек өндүрүмдүү адамга бирден пенсионер туура келип калат. Коомдун картайуу процесси өнүккөн өлкөлөрдү кеңири каптаса, бара-бара бул процесс бардык өлкөлөргө жетет, анткени ал сөзсүз болуучу, мыйзамченемдүү, кайтарылгыс процесс. Бир сөз менен айтканда бул демографиялык процесс эртеби-кечпи Кыргызстанга да келүүчү кубулуш.

Акыркы жылдардагы “калктын картайуу” процессинин тез темпте өсүп жатышы дүйнөлүк глобалдуу проблемалардын бирине айланып бара жатат.

Акыркы жылдарда калктын картайуу процессинин тез өсүүсү европа өлкөлөрүн гана эмес Азия өлкөлөрүн да кучагына алды. Картайуу процессинин өсүү темпи боюнча мамлекеттерди эксперттер 3 топко бөлгөн:

1. *Ылдамдатылган темпте* Кытай, Тайланд, Ганконг, Сингапур, Жаңы Зеландия, Казахстан, Азербайджан, Грузия, Армения (20150-жылы бул мамлекеттерде калктын жалпы санынын 25% пенсионерлер түзүшү күтүлүүдө);

2. *Орточо темптегилерге* Монголия, Малайзия, Вьетнам, Индия, Турция, Өзбекстан, Таджикстан, Кыргызстан; (пенсионерлер жалпы калктын 20%дан 25% чейин түзүшү мүмкүн);

3. *Жай темпте* Пакистан, Бангладеш, Филиппина, Камбоджа, Туркменистан (жалпы калктын 20% түзүшү күтүлөт);

Чындыгында, соңку мезгилдерде Кыргызстанда “калктын картайуу” процесси интенсивдүү сезиле баштады. Кыргызстандагы калктын картайуу процессинин өсүшүнүн негизги себептеринин бири, акыркы жылдардагы төрөлүүнүн кескин кыскарышы, жаш балдардын өлүмүнүн көбөйүшү болуп саналса, экинчиден, өлкөбүздүн ички жана тышкы миграциянын күчөшү, эмгекке жарамдуу жаштардын санынын күндөн-күнгө азайышы; үчүнчүдөн ар кандай оорулардын (туберкулез, кант диабети, шишик оорулары) көбөйүшү да калктын жалпы курактык түзүлүшүнө өзүнүн терс таасирин тийгизүүдө.

Кыргызстанда, 1980-жылдан 1985-жылга чейин пенсионерлердин салыштырма салмагы 19,8%га өсүп республиканын калкынын жалпы санынын 8,7% түзсө, 65 жаштан жогоркулар 2010-жылы Кыргызстандын жалпы калкынын 4,5%² түзгөн. Бүгүнкү күндө бул көрсөткүч 10% түзөт.³ Бириккен Улуттар Уюмунун божомолу боюнча 2050-жылы Кыргызстанда пенсионерлер жалпы калктын 22,3% түзүшү мүмкүн.

Биздин республика Ж. Боже-Гарнье менен Э. Россет түзгөн демографиялык картайуу шкаласы боюнча акыркы өтүү фазанын ортосундагы демографиялык жаштык менен карылык, же болбосо карылык фазасынын босогосунда турат. Батыш жана Европа өлкөлөрүндөгү, Америкадагы проблемалар бизге да жакындап калды, кыргыз коомчулугу, мамлекетибиз алдын ала комплекстүү иш-чараларды иштеп чыга турган мезгил келди.

Эдвард Россет: “Калктын картайуу процесси пайда болгон коомдо демографиялык гана мүнөздөгү өзгөрүүлөр болбостон, башка экономикалык, саясий, социалдык жана психологиялык да өзгөрүүлөр болот”⁴ деп белгилегендей, бүгүн Кыргызстанда калктын картайуу процесси, социалдык, экономикалык, психологиялык жана медициналык кошумча проблемаларды пайда кылды.

Калктын картайуу процессин жөнгө салууга болобу? Болот. Мисалы, 1959-жылдары СССРде демографиялык ситуация өтө оор абалда болгон. 1930-89-жылдары дүйнө өлкөлөрүндөгү калктын саны 54% өссө, СССРде калктын жалпы саны 36% гана көбөйүп, калктын жалпы сапаттык түзүлүшү өтө төмөндөп кеткен. Бул көрсөткүч дүйнөлүк өнүгүү менен салыштырмалуу эң төмөнкү көрсөткүч болуп, буга Улуу Ата мекендик согуш калктын жалпы санына, калктын жалпы курактык түзүлүшүнө таасирин тийгизген. Экинчи дүйнөлүк согуштан кийин калктын жалпы салыштырма санында 19 жашка чейинкилердин жана 60 жаштан жогорку курактагылардын саны 7 эсеге өсүп, төрөлүү тенденциясы

² Раимова А. Пожилые люди Кыргызстана как социальная общность. Б.2012. 133-6.

³ Рассчитано по: Народное хозяйство СССР в 1980 г. М., 1981. С. 10, 412; Народное хозяйство СССР в 1985 г. М., 1986. С.8, 452; Народное хозяйство СССР в 1987 г. М., 1988. С.343, 397.

⁴ Россерт Э. Процесс старения населения. М, 1986, 76.

кескин түрдө төмөндөгөн. Буга байланыштуу мамлекет тарабынан демографиялык иштиктүү саясат жүргүзүлгөн. 1981-жылдан тартып төрөлүүнү жогорулатуу багытында мамлекет тарабынан энелер үчүн акча төлөнүп, мерчемдүү убакытка чейин отпуска берилген жана бала төрөлгөндөн баштап 3 жашка чейин пособия чектелип берилген. Жаш балдарга медициналык жактан да акысыз жардамдар көрсөтүлүп турган. Андан да баласыздардан айлык акысынан 7% жазалоо иретинде кармалып турган.

Мунун негизинде СССР боюнча Орто Азия, Казахстан жана Азербайджан ж.б. өлкөлөрдө төрөлүү көрсөткүчтөрү жогорку деңгээлге көтөрүлгөн. Калкты экономикалык, социалдык жана медициналык жактан акысыз тейлөө жана көрүлгөн камкордук, иш-чаралар алардын күнүмдүк керектөөлөрүн, муктаждыктарын канаттандыруу менен бирге эле, жалпы калктын санынын жашарышына жана орточо

жаштын узарышына түрткү болуп, төрөлүү санынын жогорулашына шарт түзүлүп, коомдо “калктын картайуу” процессинин жогорулоо коркунучунан сактаган.

Бүгүнкү күндө Кыргызстанда калктын картайышы жана аны жөнгө салуу иштери да мамлекет тарабынан аябагандай чоң чыгымдарды талап кылат.

Адабияттар:

1. Исаев К. Кыргызстан кылымдар тогошкондо китебинде. /Мамлекет үйдөн башталат/. Б.2002.
2. Россерт Э. Процесс старения населения. М., 1986.
3. Раймова А. Пожилые люди Кыргызстана как социальная общность. Б. 2012.
4. Омурбеков Т. Социальное и экономическое положение старшего поколения в современной кыргызской семье. М.1991.//дисс.канд.соц.н.: 22.00.04.

Рецензент: к.филос.н. Бабашов А.К.